

Mot-reformasjon i Norge - katolsk motstand på 1600-tallet

Tweet

Del to av [Henning Laugerud \(http://www.uib.no/personer/Henning.Laugerud\)](http://www.uib.no/personer/Henning.Laugerud) sitt foredrag om katolsk motstand mot reformasjonen i Norge, holdt i St. Dominikus/katolsk forum i 2010. Opprinnelig trykket i St. Olav katolske kirkeblad, nummer 3/2011.

I første del (<http://www.katolsk.no/tro/tema/historie/artikler/til-guds-og-jomfru-marias-aere-2013-kirkens-martyrer-under-reformasjonen-i-norge>) av denne artikkelen så vi på motstanden mot reformasjonen både fra Kirken og folket i tiårene etter at reformasjonen ble gjennomført i form av noe som i realiteten var et statskupp. Motstanden ebbet ikke ut med dette, men fortsatte også inn på 1600-tallet.

Kirken glemte heller ikke de troende i Skandinavia, og de mot-reformatoriske bestrebelsene nådde også frem til Danmark-Norge.

Pater Lauritz Nielsson SJ

I 1602 ble det forfattet et "åpent brev" til professorene ved Københavns universitet. Dette ble oversatt til dansk og utgitt i Braunsberg i 1608. Her ble det rettet et kraftig angrep mot den lutherske lære i Danmark og Norge. Forfatteren sier at denne såkalte "nye lære" bare er et privat oppkok laget av en ondsinnet, udisiplinert og bortløpen munk ved navn Martin Luther. I ren misunnelse og hat til Kirken hadde han blandet sammen en røre av gamle kjetterier som for lengst var funnet feilaktige og fordømt av en rekke tidligere økumeniske konsiler. Dette igjen var blandet opp med noen nylig utklekkede religiøse ideer som var imot skriften og all tidligere lære i den kristne kirke. Han ba teologene i København svare på dette, noe som – etter kong Christian IVs uttrykkelige ordre – ikke ble gjort. Brevet var ført i pennen av den norske jesuittpater Lauritz Nielsson fra Tønsberg. Pamfletten ble sannsynligvis spredd i Danmark og Norge av studenter som kom hjem fra jesuittuniversitetene i Europa.

Den som var ansvarlig for dette flengende angrepet på Luther og reformasjonen, var altså Nordens mest berømte jesuitt og fremste stridsmann for Den katolske kirke, Tønsberg-mannen Lauritz Nielsson, eller som hans latinske navn var: Laurentius Nicolai Norvegus, også kalt "Kloster-Lasse". Samtidig med sin pamflett fra de utenlandske studenter skrev også Lauritz Nielsson et stort teologisk verk om den rette kristne lære, Confessio Christiana, som ble oversatt til dansk i 1605 og spredd i Danmark-Norge.

Lauritz Nielssøns biografi er så eventyrlig at den vanskelig lar seg sammenfatte i korthet, men jeg skal forsøke å skissere opp hovedpunktene. Han var en viktig aktør i Den katolske kirkes aktiviteter for å vinne Norge og Norden tilbake til Kirken. Kanskje var han en av de mest sentrale personene i det mot-reformatoriske arbeidet i Norden på slutten av 1500-tallet og inn i de første tiår av 1600-tallet. Han deltok aktivt i dette arbeidet helt frem til sin død i 1622.

Lauritz Nielsson ble født i Tønsberg i 1538. Sin første utdanning fikk han av den siste katolske prest i byen, som hadde fått fortsette i sitt embede – nå som luthersk prest – etter reformasjonen. Det er vel neppe urimelig å anta at denne presten hadde en lunken holdning til den nye lære og at det var her det første grunnlaget for Lauritz Nielssøns katolske sympatier ble lagt. I 1550-årene studerte han ved katedralskolen i Oslo, hvor det på denne tiden var et lite, men levende humanistisk miljø. En av hans skolekamerater var den senere lutherske Oslo-biskopen Jens Nielsson. Lauritz Nielsson dro senere til Louvain, Leuven i dagens Belgia, hvor han studerte ved byens berømte jesuittuniversitet under ledende katolske teologer.

Under dette studieoppholdet konverterte Lauritz Nielsson til katolisismen og gikk inn i jesuittordenen. Han hadde tidlig blitt lagt merke til av sine overordnede i Kirken og ble gitt en nøkkelrolle i de ambisiøse planene for å vinne Skandinavia tilbake til den katolske tro.

Lauritz Nielsson reiste til Sverige i 1576 på oppdrag fra sin orden. Her ga han seg ut for å være luthersk prest. Han var en usedvanlig begavet teolog, og den svenske kong Johan III, som selv hadde katolske sympatier, gjorde ham til leder for presteutdannelsen i Sverige på det nye lutherske presteseminalet på Gråmunkeholmen i Stockholm. Dette ble også i hemmelighet et jesuittkollegium. Imidlertid klarte ikke Lauritz Nielsson å få Johan III til å vende tilbake til Den katolske kirke. Sin egentlige identitet klarte han å holde skjult til 1580, da han ble avslørt og sammen med flere andre jesuitter forvist fra Sverige. De andre jesuittene bestod av et ikke ubetydelig antall svenske prestestudenter fra Gråmunkeholmen.

Etter det som må sies å ha vært en fiasko i Sverige – på grunn av en alt for tidlig eksponering – ble Danmark-Norge den nye misjonsmark. Med en utrettelig iver satte Lauritz Nielsson i gang igjen. Denne gangen valgte han imidlertid en litt annen strategi hvor man rettet seg mer inn mot den katolske "undergrunn" som fremdeles fantes, og da særlig i Norge. Til å begynne med hadde han suksess med dette.

Strategien gikk ut på å få unge dyktige prestestudenter med katolske sympatier – og dem var det påfallende mange av i Norge – inn på katolske universiteter i utlandet og der føre dem tilbake til den katolske tro. Disse skulle så vende tilbake som undergrunnsagenter for den katolske kirke. At dette faktisk skjedde, og lenge utgjorde en "trussel" mot de lutherske kirker i Skandinavia, skal jeg komme tilbake til.

Utrettelig fortsatte Lauritz Nielsson sitt arbeide og dro i 1606 til Danmark, muligens med kurs for Norge, hvor han imidlertid ble arrestert og på Christian IVs direkte ordre utvist med trussel om dødsstraff dersom han noensinne vendte tilbake til Danmark-Norge igjen.

Et uutslettelig inntrykk

Selv om hans oppdrag i Danmark-Norge aldri ble gjennomført, gjorde pater Norvegus et uutslettelig inntrykk på sin samtid, både blant motstandere og sympatisører. Til de siste hørte den offisielt lutherske, men katolsk sinnede presten, Lauritz Halvardsøn Sthen, fra Sem i Vestfold, som i 1628 uttalte under avhør ved den kirkelige domstol i Oslo bispedømme at når:

[...]wor Pater Laurentius ankom thill Kiøbing[h]affn thorde ingen aff Professoribus med hannem disputere thi hand vaar dennem alltt for woxenn; och att De vaare saa Redde for hannem, som börn för deris Skolemester!

Etter arrestasjonen og utvisningen fra Danmark i 1606, reiste han til Polen og underviste ved jesuittkollegiene i Braunsberg og senere i Riga. Da den svenske kong Gustav II Adolf inntok Riga i 1621 ble den da over 80 år gamle Lauritz Nielsson utvist og sendt med militær eskorte til Vilnius i Litauen. Det er liten tvil om at han hadde satt seg i respekt og red de skandinaviske lutherske fyrster som et mareritt. Lauritz Nielsson underviste det siste året av sitt liv ved jesuittkollegiet i Vilnius. Han døde 5. mai 1622, og ligger begravet i det som nå er universitetskirken i Vilnius.

Kamp mot "papisteriet"

Vi har sett at det til dels var stor folkelig motvilje mot den nye evangelisk-lutherske kirken i reformasjonens første århundre. Denne motviljen fikk både aktive og passive uttrykk i en til tider svært aktiv troskamp som fortsatte inn på 1600-tallet, og "undergrunns-katolisismen" holdt seg lenge levende.

Den høyst reelle tilstedeværelse av katolske undergrunnsaktivister – mange sannsynligvis rekruttert av p. Lauritz Nilsson – sammen med bred folkelig tradisjonisme og sympati for den gamle tro, var en av hovedgrunnene til den dansk-norske statens iherdige kamp mot "papisteriet". Tiltakene mot katolisisme og andre avvik ble mer og mer undertrykkende som følge av dette. Denne bevisste protesten mot reformasjonen som undergrunnskatolisismen representerte, var en viktig del av det religiøse liv i Norge på 1500- og 1600-tallet.

Den høyst reelle tilstedeværelse av katolske undergrunnsaktivister – mange sannsynligvis rekruttert av p. Lauritz Nilsson – sammen med bred folkelig tradisjonisme og sympati for den gamle tro, var en av hovedgrunnene til den dansk-norske statens iherdige kamp mot "papisteriet". Den evangelisk-lutherske statens aktiviteter var derfor sterkt preget av kampen mot katolisismen og de katolske levninger i Danmark-Norge. Dette kommer særlig tydelig frem i den religiøse lovgivningen under Christian IV. Blant annet foranlediget av p. Lauritz' og hans elevs misjonsarbeid, og den katolske undergrunnskirken som ble rullet opp i 1613.

Gjerpensrettsaken i 1613

I august 1613 – under Herredagene i Skien – ble det avholdt en celeber og ikke så rent lite pikant rettsak. Fem ledende prester og intellektuelle – alle tilhørende noen av landets beste familier – ble tiltalt for å være hemmelige katolikker av Norges høyeste rettsinstans. De tiltalte var de tre Hjort-brødrene, Christopher, Jacob og Evert, samt Herman Hanssøn Ring og Jens Olufssøn Pharo.

Christopher Hjort var slottsprest på Akershus, og kapellan ved Aker kirke. Han hadde før dette vært rektor ved Oslo katedralskole, hvor han etterfulgte sin far Rasmus Hjort. Christopher Hjort hadde tidligere vært en nær og betrodd medarbeider for den samme Oslo-biskopen som nå var dommerkollegiets formann. Hans bror Jakob var sogneprest til Onøy og prost i Nedre-Borgarsyssel i Østfold. Even Hjort var prost i Stange og Herman Hanssøn Ring var prost i Nes i Hedmark. Jens Olufssøn Pharo var prost i Thune i nærheten av Sarpsborg. Alle sammen hadde studert ved jesuittuniversiteter i Braunsberg eller andre steder, foruten ved Oslo katedralskole, København og Wittenberg.

Den ene av Hjort-brødrene, Jacob, hadde allerede forlatt landet før arrestasjonene og slapp derfor unna. Alle de andre mistenkte ble arrestert og fremstilt for "Kommisjonsdomstolen", som var en særdomstol under Herredagene. Tribunalet ble ledet av biskopen i Oslo og Hamar, Nils Claussøn Sinning. Resten av dommerkollegiet bestod av proster fra bispedømmet.

Det er en interessant forsamling vi finner foran dette tribunalet, med ganske oppsiktsvekkende familieforbindelser. Hjortbrødrenes onkel var ingen ringere enn den tidligere lutherske biskopen i Oslo, Jens Nilsson. Han var også en sentral person i den intellektuelle kretsen som kalles "Oslo-humanistene", som hadde sitt utgangspunkt i læringsmiljøet ved Oslo katedralskole. Hjort-brødrenes far, Rasmus Hjort, var en av de ledende humanister i Norge og en nær venn av Jens Nilsson. De tiltalte tilhørte den kulturelle og sosiale elite i Norge.

Jacob Hjort var blitt ordinert som katolsk prest før han etter studiene vendte hjem til Norge omkring 1602. Da hadde han studert under pater Lauritz Nielsøn selv, som hadde sett på ham som en perfekt "agent" for Den katolske kirke i Norge. Jacob Hjort optrådte utad som luthersk prest, men var i virkeligheten katolsk "undergrunnsagent" som skulle virke for den katolske sak i hemmelighet og forberede misjonsvirksomhet i Norge. Jacob og hans eldre bror Christopher Hjort var hovedmennene i dette katolske undergrunnsnettverket. To andre Hjort-brødre, Morten og Anders, hadde allerede utvandret og blitt henholdsvis karteuser- og fransiskanermunk.

I det store brevmaterialet og andre dokumenter som ble funnet under ransaker hjemme hos de tiltalte, ble det funnet bevis for at de alle i hemmelighet virket for den katolske sak. Retten mente å ha funnet bevis for at Jacob Hjort, og senere Herman Hanssøn Ring, hadde latt en katolsk misjonær preke i sine kirker. Dette var nordmannen Erland Halldorssøn, en annen beryktet "undergrunnsagent" tilhørende dominikanerordenen som reiste rundt og preket på begge sider av Oslofjorden.

Det ble funnet bevis at de tiltalte hadde vist forakt for loven og "den rene religion", og at de hadde tatt aktivt del i en jesuittisk konspirasjon for å styrte det politisk-religiøse regime i landet – og at de alle sammen hadde vist seg å være motstandere av og bevisst motarbeidet den religiøse konfesjon som var bestemt av myndighetene.

Den 18. og 19. august ble saken avgjort og dommene var klare. Evert Hjort ble frifunnet. De andre ble fratatt embeter og stillinger som prester i Den norske kirke og sin rett til å arve eller besitte eiendom i Danmark og Norge. De ble i tillegg dømt til evig landsforvisning, og ble pålagt å være ute av landet innen tolv dager fra dommens forkynnelse, hvis ikke ville de risikere enda strengere straff, fengsel og eventuelt dødsstraff. Christopher og Jacob Hjort vendte aldri tilbake til Norge, mens Jens Olufssøn Pharo og Herman Hanssøn Ring senere ble benådet og vendte tilbake til Norge omkring 1624-1626.

Gjerpensdommen fikk ringvirkninger både i Danmark og Norge. På bakgrunn av den "jesuitt-konspirasjon" som man her mente var blitt rullet opp, iverksatte kongen tunge tiltak for å forhindre det samme i fremtiden.

Katolisismens vilkår etter 1613

Forsøkene fra Den katolske kirke på å drive misjon i Norge opphørte ikke etter Gjerpensdommen. Ute i folkedypet rørte det seg fremdeles sterke sympatier for katolsk tro og lære. "Den gamle tro" var slett ikke glemt.

I Oslo domkapittelts protokoll finner vi i mai 1620 innrapportert en kramkar ved navn Conrad som hadde havnet i diskusjon med presten Søren Rasmussøn. Kramkaren hadde sjokkert presten ved å vedgå at han var hellig overbevist om at den katolske tro var den lutherske overlegen. Dette begrunnet han blant annet med at katolisismen hadde eksistert i ett tusen fem hundre år før Luther kom med sine "oppfinnelser". Da Rasmussøn ifølge rapporten bebreidet ham for å holde slike uortodokse oppfatninger, stikk i strid med gjeldende kirkelov, skal kramkaren ha blitt sint og bedt presten om å passe sine egne saker og huske på at han ikke snakket med hvem som helst – og "slett ikke med soldater eller bønder fra Aker"!

I 1622 ble *Congregatio de propaganda fide* (Kongregasjonen for troens utbredelse) etablert. Denne kongregasjonen fikk hovedansvaret for å lede Den katolske kirkes misjonsvirksomhet. Under kongregasjonens ansvarsområde hørte også re-katolisering og forsøk på å demme opp for protestantiske og reformerte bevegelser i de katolske deler av Europa. Opprettelsen av Propagandaen betød en mer målrettet og bedre planlagt virksomhet.

Arbeidet med *Missio Danica*, re-katoliseringsarbeidet rettet mot Danmark-Norge, fortsatte. Strategien var i hovedsak den samme som før, nemlig å utplassere hemmelige misjonærer for å berede grunnen for mer omfattende tiltak. Grunnen til at man måtte opptre i det skjulte, var at katolikker ikke hadde adgang til riket og at katolsk tro var forbudt. Misjonsarbeidet ble i hovedsak utført av jesuittordenen og dominikanerordenen, som var "spyspissen" i de katolske bestrebelse. Igjen dukket det opp jesuittagenter i Danmark-Norge, og flere av dem hadde norsk bakgrunn.

Propagandaen sendte i 1624 hemmelige misjonærer blant fastboende utenlandske kjøpmenn i Malmø. De ble imidlertid avslørt og utvist samme år. Da utstedte regjeringen i København en ny lov som påbød at jesuitter og andre munkesom kom inn i rikene, skulle straffes med døden.

Johannes Martinus Rhugius

Til tross for dette påbudet kom det i 1637 to katolske prester til Larvik. Den ene var dominikaneren Ambrosius van den Baeze, og den andre var den norske sekularpresten Johannes Martinus Rhugius. Rhugius' onkel var sogneprest i Sem, og ifølge flere brev Rhugius sendte til sine overordnede i Roma, hadde hans onkel katolske sympatier og var innviet i misjonsplanene. Onkelen var den før nevnte Lauritz Halvardsøn Sthen. Han var dessuten svoger til de tidligere omtalte Hjort-brødrene, så det er ingen grunn til å tvile på Rhugius' opplysninger angående dette.

På grunn av myndighetenes årvåkenhet viste det seg imidlertid vanskelig å drive misjonsarbeid. Allerede ved ankomsten hadde de to blitt forhørt av de lokale myndigheter, og rapport ble sendt til biskopen. Rhugius' onkel, sognepresten, hadde selv i 1628 vært inne til avhør, mistenkt for katolske sympatier. Van den Baeze dro tilbake til De spanske nederlandene etter bare seks uker. Han kunne ikke norsk, og med trussel om dødsstraff hengende over seg hvis han ble avslørt, ble kanskje presset for stort. Rhugius, derimot, ble i Norge i to år til. Han sendte flere rapporter tilbake til *Propagandaen* i Roma. De fleste av disse er fremdeles bevart i arkivene til *Congregatio de propaganda fide*.

Ifølge Rhugius hadde det lyktes ham å oppspore flere mindre grupper i Larvik og omegn som fremdeles holdt fast ved den katolske tro, og som hilste ankomsten av en katolsk prest med stor entusiasme. Han kunne til sin store glede også konstatere at bøndene fremdeles i stor grad var katolske i "hjerter og sinn". Blant lokalbefolkningen ble katolisismen med stor sympati omtalt som "Den gamle tro". Selv om Rhugius i sine rapporter nok kunne være vel optimistisk, er det allikevel rimelig å tro at det han skriver i hovedsak var korrekt.

Rhugius forteller blant annet at han hadde møtt noen bønder i en bygd som var så dårlig informert om tingenes tilstand at de ikke var klar over at reformasjonen bare var et nord-europeisk fenomen. De trodde at de liturgiske og andre forandringer som hadde skjedd, var universelt anerkjent og styrt fra Roma. De ble derfor svært overrasket og forskrekket da de fikk vite at endringene skyldtes et brudd med paven og Den katolske kirke.

Rhugius' aktiviteter vekket etter hvert myndighetenes mistanke. Han ble bannlyst av biskopen i Christiania, Nils Glostrup, og beordret til å forlate landet hvis han ikke ville risikere dødsstraff. I 1639, etter to års iherdig innsats, måtte han forlate Norge.

Rhugius foretok senere noen reiser rundt i Sverige og Danmark, hvor han hele tiden innrapporterte sine "funn" av katolske "lommer" til *Propagandaen* i Roma. Han slo seg til slutt ned i Nederlandene, hvor han virket som prest blant nordmenn der, mens han hele tiden arbeidet for å få gjenopptatt sitt misjonsarbeid i Norge. Rhugius døde imidlertid i 1651, før han fikk noe nytt misjonsoppdrag.

Undergrunnskatolisismen dør ut

Omkring midten av 1600-tallet ser det imidlertid ut til at "undergrunnskatolisismen" stort sett var beseiret i Norge, i hvert fall som en organisert aktivitet. Den katolske kirke utviklet sin *Missio Danica*, og de fleste aktive forsøk på å re-katolisere Danmark-Norge opphørte. Spredte tilfeller av forbindelser til Den katolske kirke finner man eksempler på også utover på 1600- og 1700-tallet. Mangt fra den katolske middelaldertradisjonen overlevde også i folkekulturen. Staten klarte aldri helt å utrydde alle katolske elementer i den folkelige tradisjon, men den opphørte å være noen organisert livssynsmessig trussel mot den evangelisk-lutherske statsreligion.

Når den katolske tro på denne måten etter hvert "døde ut" i Norge, skyldtes det at statsmaktens repressive tiltak var effektive. Vi må huske at det var forbudt, under trussel om dødsstraff, å være katolikk. Den dansk-norske staten klarte i løpet av 30-årskrigen i det store og det hele å stenge grensene for impulser fra det katolske Europa, i hvert fall så effektivt at det ikke var mulig å vedlikeholde en permanent forbindelse mellom norske katolikker og Den katolske kirke.

Avslutning

Min intensjon har ikke vært å diskutere reformasjonens mange sider i Norge, men å peke på noen sider av Den katolske kirkes historie som i dag er noe oversett. Dette er ikke historiske kurioser, men en viktig del av den katolske arv i Norge. En historie og en arv vi som katolikker kan og bør være stolte av. Dette handlet ikke bare om motstand mot en kristendom som ble sett på som ny og fremmed, men om en positiv og levende tro på en *sann* kristendom. Det er litt trist at vi i så liten grad er oss denne historie bevisst, og ser ut til å ha glemt dem som var villige til å ofre alt for sin tro. Det er imidlertid ikke de som trenger vår anerkjennelse, men vi som trenger deres forbilde.

Litteraturliste (for del I og II)

- Amundsen, Arne Bugge og Laugerud, Henning: Norsk fritenkerhistorie. Oslo 2001.
- Amundsen, Arne Bugge (red.): Norges religionshistorie. Oslo 2005.
- Friis, Peder Claussøn: "Brev til Stüring Boel 1606", i Samlede Skrifter, udg. Af Gustav Storm, Kra. 1885.
- Garstein, Oskar: Rome and the Counter-Reformation in Scandinavia, vol. I, Oslo 1963
- Garstein, Oskar: Rome and the Counter-Reformation, vol. II, Oslo 1980.
- Garstein, Oskar: Klosterlasse. Stormfuglen som ville gjenerobre Norden for katolisismen, Oslo 1998.
- Hamarkrøniken, utg. av Egil Pettersen, Øvre Ervik 1986.
- Hansen, Jan Erik Ebbestad: Norsk tro og tanke. Oslo 1998.
- Helk, Vello: Laurentius Nicolai Norvegus S. J. København 1966.
- Koht, Halvdan: Olav Engelbriktsson og sjølvstende-tapet 1537. Oslo 1951.
- Kolsrud, Oluf: "Folket og reformasjonen i Noreg", i Norske historikere i utvalg, bind VII. Oslo 1981 (1939).
- Kong Christian den Tredies Historie. Kiøbenhavn 1777.
- Niels Stubs Optegnelsesbøger fra Oslo Lagthing 1572 – 1580, Christiania 1895.
- Rian, Øystein: Maktens historie i dansketiden. Oslo 2003.
- Rian, Øystein: "Olav Engelbriktsson", i Norsk biografisk leksikon. Oslo 2003, s. 123–127.

av Andreas Dingstad (<http://www.katolsk.no/author/ading>) — publisert 23.05.2011, sist endret 31.05.2011 - 17:36

Snarveier ▾

Navigasjon
(<http://www.katolsk.no/tro/tema/historie/artikler>)

■ Mot-reformasjon i Norge - katolsk motstand på 1600-tallet >

[Nettstedskart \(http://www.katolsk.no/sitemap\)](http://www.katolsk.no/sitemap)

[Tilgjengelighet \(http://www.katolsk.no/accessibility-info\)](http://www.katolsk.no/accessibility-info)

[Kontakt \(http://www.katolsk.no/contact-info\)](http://www.katolsk.no/contact-info)

[Logg inn \(http://www.katolsk.no/login\)](http://www.katolsk.no/login)

<https://twitter.com/katolsk>

<https://www.facebook.com/katolske>

<https://www.youtube.com/user/katolskekirke>

<http://www.katolsk.no/.../rss>

© 1996 (<http://www.katolsk.no/nyheter/2006/03/22-0004>)–2016 Den katolske kirke